

Микола Степаненко

ГАЛАКТИКА ЛЮДСТВА В ЩОДЕННИКОВІЙ СПОВІДІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Олесь Гончар був духовним лідером української нації, і його творча енергія заряджала енергією високого патріотизму, енергією індивідуального самоздійснення мільйони українців. Духовним лідером нації Олесь Гончар і залишається. Бо живе його зболене, тривожне й емоційне гаряче слово, його звернення до нас, сучасників, і до майбутніх поколінь. Слово, уболюваче за єдине його багатство, – за любов до України.

Микола Жулинський

Якби ж то було більше тих, які читали щоденники Олесь Гончара, ніж тих, котрим не до нього.

Вадим Пепа

Читайте щоденники Олесь Гончара. Читайте уважно, серцем, душею своєю, і ви побачите, скільки там любові, доброти, справедливості, вболівання за Україну і рідну мову, скільки мудрості, краси і таланту. Олесь Гончар, може, останній гуманіст ХХ століття.

Петро Сорока

Ретельно зібрані й убгані в три солідні томи щоденникові записи, які охоплюють понад піввікову українську і світову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.), одного з найвидатніших художників слова ХХ століття Олесь Гончара викликали широкий розголос у нашому суспільстві, збурили різні його верстви. Вони стали “явищем української словесності”, таким, як свого часу “стали... новели, повісті, романи та літературні статті” письменника [3, т. 1, с. 6]. Друге видання

цієї праці, не кажучи вже про перше (а всього пішло до читачів десять тисяч примірників), нині – бібліографічна рідкість. Попит на цю мудру книгу сьогодні очевидний. Навіть дослідники-філологи, увага яких прикута до мистецького доробку Гончара, не встигли поповнити нею свої книгозбірні.

Маємо наразі різні оцінки щоденників. І це добре. З-поміж них, як і годиться, є й суперечливі. Важливо, що не ллються суцільні потоки нещирості, удаваної благочестивості,

лагідності, не сиплються лавинами компліменти в бік автора, не лунають безкінечні заявлені панегірики, тобто не нагромадилося того лицемірного славослів'я, яким ми хворіли (здавалося, невиліковно) в ще не зовсім віддалену від нас “бездарну, потворно розбухлу, покарану Богом” [3, т. 3, с. 316]8*, “найстрашнішу і найкривавішу” (20.02.1991) епоху, епоху повсюдного нашіптування й жорстокої до цинізму цензури. Нерідко можна почути несуголосні зі змістом Гончарового щоденника думки: “Було ж насправді не так”, “Автор чомусь забув про той або той випадок”, “Він нічого не мовив про якісь-то події” й т. ін. І ці погляди варт сприймати, бо ж не міг Олесь Терентійович у коротеньких замітках зафіксувати до найдрібніших деталей віхи доби, перебіг пам'ятних днів або сценарій неординарних подій, які залишали непроминутий слід у суспільстві, започатковували якусь традицію. Та безсумнівно в цьому зв'язку інше: немає уїдливих, саркастичних тлумачів щирих, сповнених глибокого свіжого змісту Гончарових текстів. Нелегко, мабуть, найзатятішим опонентам дискутувати з митцем такої високості, дорікати йому за неточності, перебільшення чи применшення. Усе це дрібниці, окрайці, емоційні вибухи, краплинки в морі порівняно з огромом його життєвотворчого подвижництва, передусім із величчю художнього доробку – романами, повістями, новелами, оповіданнями, з правдивою, пристрасною, хоч подеколи й ідеологічно причепуреною публіцистикою, з невтомною громадською діяльністю, що знесилювала митця, який був неподатливим перед стражами порядку, зазвичай стояв за правду твердо й до кінця, ні на крок не відступав від власних ідей, зрозуміло ж, наражався на небезпеку, дорогою ціною платив за свою непокірність. Чого варте, скажімо, багаторічне керівництво Спілкою письменників України, яка під мудрою орудою Гончара впродовж 1959–1971 рр. виступала “флагманом усіх творчих організацій України” (24.01.1991), “справжнім штабом духовного життя нації” (07.12.1991), “єдиним захисником національної культури, її останньою твердинею” (04.02.1992). Хіба лишень дивакуватий самозакоханець, який, крім себе, нікого й нічого не воліє за примічати в житті, або закоренілий заздрісник не погодиться з Валентиною Данилівною Гончар, удовою письменника, розпорядником його творчої спадщини, що Олесь Терентійович

“прожив щасливе і водночас трагічне життя”, що йому “було що сказати людям про пережите, передумане, переболіле, осмислене і досягнуте”, що він “жив психологічно заглибленим життям”, яке “не крутилося навколо романів-перелюбів, чаркування і богемних загулів”, що “він був людиною занадто громадською, і суспільною, і гордою, щоб свої душевні стани оприлюднювати” [3, т.1, с. 5].

Минули небезслідно дні, тижні, місяці, роки, десятиліття на передовій, без перепочинку, у напрузі, в одвіті за чиїсь провини й за долю духовних скарбів рідної землі, у вирі всіх трагічних і величних подій. Підірвалося здоров'я Гончара, але не виснажився його прометеївський дух, не похитнулися переконання. Хтось не вельми прихильний до уславлювача визвольної місії нашої армії в Європі, захисника безцінних пам'яток архітектури, ненависника й викривальника духовного браконьєрства, читаючи ці рядки, може заперечити їх, висунувши низку своїх ваговитих контраргументів на взірць: “Олесь Гончар купався у славі”, “Митець приймав від системи, яку ненавидів і з якою ворогував, найвищі нагороди”, “Він не тільки з примусу, а й із власної волі опинявся на комуністично-партійних вершинах”; нема чого гріха таїти, було й таке, його не приховаєш і не викреслиш. Однак є і “проти”, до пекучості суттєві “проти”: Олесь Терентійович не з тих, хто дбав про власне визнання, він ніколи не опускався до конформізму. Нагороди й посади цьому чоловікові партійна номенклатура давала не за покірність, послух, догідливість, пристосуванство, бездоганне виконання цековських циркулярів, сексотство, не за війну з інакдумцями, не за орадянщення волелюбного і вкрай знекровленого українського народу, не за втихомирення національних пристрастей, які, незважаючи на всілякі владні перешкоди, вибухали то там, то там новими спалахами, а тому, що не могла інакше чинити. Цей неперевершений повістьяр, публіцист, критик, борець за мир вивищувався над нашим духовним горизонтом, отже, не можна було не помічати його людського творчого генія, не дослухатися до його по-франківськи сильного, мов труба, слова, яке “мільйони звало з собою”, і “мільйони” радо йшли за ним. Часто траплялося, як засвідчують діарійні нотатки, що система силоміць відсувала в тінь, нарочито відштовхувала в закутки Гончара, обходила його й вияскравлювала без будь-яких на те підстав

* Надалі вказуватимемо в дужках дату запису.

угодних собі прислужників, нездар. Отож і визнання Олесь Терентійовича як письменника, як державного та громадського діяча цілком заслужене, і нагороди його – це не обкурені ювілейними кадилами, не приурочені до круглих дат відзнаки, що в радянський час було модним і поширеним, а поцінування праці того штибу самовідданості, сумління й чесності, який був можливий у часи воєнного лихоліття, останнього витка розгулу “войовничої, агресивної” (24.09.1988) сталінщини, хрущовської відлиги, брежнєвського застою, горбачовської перебудови і – урешті-решт – довгоочікуваної та бажаної Української Незалежності. Найвище визнання Гончара – Герой України. Ним він був в усі періоди свого яскравого життя: коли визволяв рідну землю і Європу від фашистської чуми, пройшовши дорогами смерті від любих серцю Кобеляк до Златої Праги, яка заяскравіє неповторними барвами в “Прапороносцях”, щемливим гомоном озветься в щоденниках; коли ніс світло українства, гуманізму, віри у високі ідеали, виступав проти нової валуєвщини в післявоєнні літа й роки так званого розвинутого соціалізму, роки нещадного знепотужнення братніх республік “тоталітарної кошари” (25.11.1991), сиріч “країни терору, невідступної імперії кадебешницької” (5.11.1993); коли кликав співвітчизників до деколонізації, декомунізації, дерусифікації, до самоорганізування, тобто до побудови Української України в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. І хоч майже завжди Олесь Терентійович лишався наодинці зі стихією, яка знищувала на своєму шляху все патріотичне, високоморальне, національно самобутнє, і хоч часто густо був одним воїном у полі, усе ж виходив із двобою переможцем, бо з ним були Бог, а не зла сила, Віра Християнська, а не жорстока несправедливість, Правда, а не солодка спокуса владою і лаврами. Олесь Гончара без найменших засторог можна (ні – треба!) віднести до справжніх провидців нації, які вказують шлях. На дражливу тему взаємин цього митця із владою, шанування його партійними бонзами чітко висловився “блискучий молодий журналіст” (22.12.1990) Віталій Портников в інтерв’ю, даному йому для “Молодої України” 12 січня 1991 року: “Доля автора “Собору” – непогане свідчення того, що справжній моральний авторитет заслуговується не нагородами, преміями чи повагою можновладців (хоча може супроводжуватися ними), а насамперед сміливістю хоча б не благословляти облуду, коли всі навкруги курять

їй солодкий фіміам ... Саме тому можемо сказати тим, хто сьогодні не соромиться казати про “відступництво” письменника, вказуючи на його Зірку Героя, ордени чи премії: може, ці нагороди, які щедро роздавалися графаманам і руйнівникам господарства, а то й просто злочинцям, будуть чогось варті перед історією саме тому, що їх мали такі, як О. Гончар” [2, с. 351].

Усі етапи великотрудної, проте світлоправедної людської путі відбиті на сторінках щоденників, та так ретельно й уміло, що за ними можна зв’язати давніші правдиві епізоди, а то й цілі періоди історії, а особливо ті, які написані після розпаду “великодержавного Вавилону” (07.02.1990), коли Україна стала самостійною й соборною. Читаючи їх не по окремо, а в сув’язі, згадуєш слова найавторитетнішого українського історика Михайла Грушевського: “Українці не мають бажання від когось відділюватись, відмежовуватись – вони хочуть тільки, щоб їм і всьому громадянству України була змога порядкувати крайові справи, будувати долю краю без усяких сторонніх втручань і без можливості таких втручань ... Ми маємо так багато свого, що нам нема чого зазіхати на чуже. Ми знаємо, що може наш народ, і ми не боїмося, що хтось потягне в нього щось з-під носа, коли українці зможуть розвинути відповідно свої сили і засоби. Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високоздатний до організації, до громадської солідарності” [1, с. 91].

Діарійні нотатки рясно вимережені крилатими висловами, або “поетичними коштовностями” (див. [5]), вони густо-прегусто населені цікавими особистостями, які формували світоглядні орієнтири письменника, на яких він взорував, із якими перетиналася його доля, перехрещувалися його думки й погляди. Нерідко Гончар апелює до простих людей, котрими захоплювався, котрі підставляли йому плече, вели по життю в “тяжкую минуту”. Людина в його філософському баченні – “це процес. Від постання до становлення, до згасання” (20.03.1970), “це розвиток. Шлях від наївності до мудрості” (22.08.1970), “загадка. Чи ... напівзагадка” (05.09.1976), “це совість” (21.04.1982), “спадкоємець віків і віків людського розвитку, розвитку цивілізації” (16.07.1976). Вона – “не просто зчеплення атомів та молекул” (25.03.1984), а щось “біль-

ше, ніж сума атомів та молекул, відповідно скомпонованих” (08.1967), вона – “відблиск Всесвіту” (25.03.1984). Перед нами леґіон по-статей: творці історії, митці, майстри красно-го письменства, науковці, державні, партійні, громадські діячі, воїни, політики, інтелігенти, робітники, хлібороби. Не обійдено увагою близьких та рідних людей, з якими горював і радів, яких любив і, певне, сам того не від-чуваючи, міг завдавати їм прикрощів. Зі сво-їми адресатами автор “Щоденників” диску-тує, відверто висловлює їм власне ставлення до почутого й побаченого, дякує їм за щось важливе або дорікає чи й присоромлює за не-вдачі, негідні вчинки. Спілкуючись із ними, він часто мучиться собою, отже, усіма своїми переживаннями Олесь Терентійович – части-на України, українського народу, який “жив у духовній чистоті, в чесному трудолюбстві, з християнськими ідеалами в душі й здатністю співчувати ближнім” (31.10.1988), “народу-красолюба” (27.04.1968), “простого, щирого” (17.02.1984), “найморальнішого, найчистішо-го” (04.07.1986), “найрелігійнішого у світі” (01.04.1988), “неагресивного, здатного до ве-ликої творчості” (23.11.1988), “унікального”, “рідкісно обдарованого” (18.09.1990).

У Гончаровій галактиці імен – відомих і тих, які перебувають на маргінесах пам’яті українців, – кожному знайшлося своє слово хвали чи осуду. Воно, це слово, народжене розумом і сплоджене емоціями, обдумане до тонкощів і кинуте самохіть, вимогливе через край і занадто амбітне, цілком заслужене і зронене згарячу. З’являлося це слово в миті роздратування, цькування, приниження, коли письменника весь час відволікали, всіма пазурами відривали від пера, “щоб кинути в суєту, в метушню, в нікчемність пустопорож-нього існування”, коли писати доводилося “прихапцем, майже крадькома, ледь не захал-явно”, коли “душа рвалася від цієї шарпани-ни, від постійного виборювання можливостей сісти на день-два до столу” (11.01.1978), й у хвилини духовного провітління, вдоволення від успіхів, утіхи від улюбленої праці, коли творчість ставала ланцюговою реакцією, слова не потовплялися одне за одним, образ ринув за образом, “один кращий за другий... тільки встигай, підхоплюй та радуйся, що так рясно ... вродило” (05.10.1976). Не треба лі-пити з Гончара ікону, він, як і всі ми, не був святим, міг припускатися помилок, гарячку-вати, робити передчасні висновки, недооці-нювати або переоцінювати когось чи себе, а потім картатися, страждати, шукати шля-

хів примирення, порозуміння. Безгрішний лише Спаситель, який був розп’ятий із волі Божої за всі наші вільні і невільні прови-ни. Ісуса Христа в щоденниках поіменовано “Покровителем Небесним” (09.08.1981), “екс-трасенсом всемогутніх, унікальних можли-востей” (20.11.1990), “справжнім інтелекту-алом тих часів” (03.12.1990), “учителем люд-ства” (06.12.1992).

Олесь Гончар безмірно любив життя, милувався світом, намагався глибоко про-никнути в таїну буття. Він мав вишуканий ес-тетичний смак, знався на вітчизняній і світо-вій культурі – літературі, живопису, музиці, кіно, скульптурі, усвідомлював велич усьо-го рукотворного – вишивання, гончарства, ткання, мережива, гаптування, був тонким поціновувачем того, що дісталось в спадок від пращурів його покоління, й пильнував, щоб надбане не розгубили на роздоріжжях діти й онуки. Письменник жив не одним днем, а століттями, навіть тисячоліттями, він про-зирав далеко вглиб і вшир, аби явити істину, сам робив усе можливе, закликав до цього співвітчизників, щоб нащадки не переро-джувалися в жертви глобалізації, безликих громадян планети, а були українськими па-тріотами, зберігали національну сутність, на-ціональну ідентичність, культурно-духовну своєрідність, гуртувалися навколо національ-ного материка й докладали зусиль, скільки є змоги, щоб він не похитнувся під натиском транснаціональної спільності, яка нині на-бирає потужних обертів, асимілює ослабле-ні культури, стандартизує, уніфікує способи життя, розмиває етнічні стереотипи. Ці роз-мисли Гончара, розкидані по щоденниках, сьогодні ніби озвучує у своїй розвідці “Омита сльозами історія” Вадим Пепа: “Кожна укра-їнська душа має усвідомити: що більше вона відступатиметься, відмовлятиметься від своєї природи, то в глибшу безодню огидної за-лежності від інших втраплятиме. І це стосу-ється всіх без винятку – і найнижчих верств населення, і достатньо забезпечених прошар-ків. Останні – постійно під прицілом хижих поглядів. Сторонні зверхники так і чигають, щоб видерти все з рук і з рота тих меншова-ртісних, що зрікаються свого роду-племені... Ті народи, які зуміли утвердитися на земній кулі зі своїм правічним минулим – легендар-ним, міфологічним, почувуються впевненіше перед викликами сучасності, ніж безпам’ятні. А тим масам населення, душі яких обкраде-но і свідомість потьмарено, неначе цвяшок у серце вбито. Так і стережися, щоб не зги-

нути, як обри” [4, с. 12]. Письменник часто наголошував ще на одній значущій сутності: утрадиційнитися має те, аби всі, кого Господь обдарував щастям топтати ряст на цій землі, любили ближнього свого незалежно від його етнічного коріння, віросповідання, місця проживання, щоб вони горнулися до прекрасного, уміли відрізнити його від потворного, викорінювали нице.

За діарійною мозаїкою Олесь Терентійовича виструнчуються цілі культурні епохи і їхні пралірні постаті (див. [6, 7]). Кожна з нотаток – цікава, пізнавальна, корисна, вона нікого не лишає байдужим, спонукає до роздумів і благородних дій. Такими є записи не лише про людей як творців цивілізації, а й про розмаїття світу, що їх оточує, – рослину, тварину, місто, село, край, державу, планету, землю, небо, архітектурні споруди, історичні пам’ятки, суспільні поступи, політичні партії, державні посади, політичні та громадські інституції, етнотрадиції, точніше – про панування довкіл живої і неживої природи гармонії, що приносить задоволення, окрилює, надихає на зодчість, і дисгармонії, що гнітить, заважає нести добро, відриватися від сірої буденщини й підніматися на високі щаблі прогресу. Гончар про все це говорить коротко, сильно, без надривного пафосу, він магічно притягує до себе читачів красою й досконалістю викладу. Сотні щоденникових статей без щонайменших коригувань можна вводити до енциклопедій, бо їхній автор сам володіє достоту енциклопедичними пізнаннями. Недарма ж Міжнародний біографічний центр у Кембриджі (Англія) визнав цього Великого Українця всесвітнім інтелектуалом.

Визбирувати події, факти, віднаходити особистості в розлогоді, художньо довершеному щоденниковому дискурсі Олесь Гончара – велика втіха, добра пожива для небайдужої до всього довкружжя людини. Захоплює те, як автор через окремі штрихи, незначні деталі вміє відтворити світло і темінь доби, вимальовувати важливу суспільну подію, ліпити образ реальної людини з усіма її чеснотами і вадами, вирізьблювати тип особистості-легенди. Воістину: Божою милістю майстер слова ніколи не зіб’ється на манівці, йому не загрожує уподібнення іншим, він неповторний і у великому, і в малому повістванні – від першого до останнього рядка.

Допитливий читач, удумливо ознайомившись із книжкою, зіткнутою з куценьких діарійних нотаток здебільше про історичні епохи, видатні постаті державного й громадсько-

го чину, або навіть швиденько перебігши її сторінки, відразу може зауважити, що нотатки наскрізно просякнуті болем, нерідко аж занадто пекучим, пронизані критикою, подеколи аж надмір різкою. Валентина Гончар у передньому слові “Записки Олесь Гончара (Голос його душі)” зауважує, що “перед читачем майже повне видання щоденників. Готуючи їх до друку, я тільки подекуди скоротила ті записи, які цілком перейшли в художні твори, чи ті, що стосуються суто сімейних проблем. З цілком зрозумілих етичних міркувань довелося позначити криптонімами деякі прізвища і “прибрати” авторські аж надто різкі оцінки людей, які могли б зашкодити їм чи їхнім близьким. Але таких втручань, які загальноприйняті у перших пожиттєвих виданнях щоденників, небагато, і можливість відновити в майбутньому повний авторський текст існує: записники письменника збережені в домашньому архіві” [3, т. 1, с. 7]. Отже, чекати якоїсь “білої смуги” в наступних виданнях всежиттєвої праці Олесь Гончара не варто. Сприймаємо ту правду, що у “своєрідній сповіді письменника” [3, т. 1, с. 5–6] гіркоти аж по вінця. А інакше, очевидно, не могло й бути, позаяк сам митець, подибуємо в одному із записів, “увесь із болю”. Життєлюба Гончара не можна звинувачувати в песимізмі, мстивості, задрощах. Він не такий, він – оптиміст, альтруїст, гуманіст, добродієць. Олесь Терентійович і в чорні часи, коли імперія втовкмачувала слухняним малоросам ідеї інтернаціоналізму, колонізувала українські землі, винищувала нашу духовність, виганяла на задвірки “слово Тарасове, слово Лесине” (24.02.1986), вірив у день краший, не втрачав надії, що ми як народ спроможемося на всезагальну єдність і збудуємо омріяну століттями самостійну державу. У його щоденниковій візії Україна – “голубий Дніпро, білі вишневі сади і ясне сонце” (24.04.1944), “нація поетів” (19.05.1957), “одвіку од Бога багата земля” (30.08.1966), “така прекрасна... Нема, нема на світі другої такої” (24.05.1973), “хліборобська держава” (27.07.1973), “безмовна, безправна, поглумлена царатом... яка для оборони своєї душі тільки й мала красу мови та пісні” (07.04.1984), “коханий край” (15.04.1985), “не ірокези” (21.08.1985), “земля краси і такої трагічної долі” (10.01.1987), “Бенгалія північних широт” (09.02.1987), “багатостраждальна й незрівнянна... Богом дана нам” (20.09.1988), “вічна вдова, а в неї є сини і є дуже багато антисинів, брудних запроданців” (18.01.1991), “благословенна земля”, “рай

земний” (01.02.1990), “заповідна зона талантів” (08.03.1991), “післяпершогоруднева”, “законна правонаступниця потоптаної в крові більшовиками УНР” (22.08.1992), “земля лицарів, масового подвигу, земля богообрана” (23.08.1992), “наша багатостраждальна матір” (11.07.1994). Скроплені сльозою, переполоскані тугою сторінки переважають, мабуть, тому, що триумф перемоги Гончар переживав на одному подихові, а небезпека на нього чатувала безперестанно. Письменник не встигав оговтатися, як світло заступала непроглядна тьма. Це не стан Олесевої душі, а повторна українська реальність, що переросла в горезвісну тяглість. Її першопочатки сягають найсивішої давнини, а черговий особливий вишкіл припадає на розбурхане ХХ сторіччя, друга половина якого – виквіт творчості автора “Собору”, “Тронки”, “Твоєї зорі”. Сумне залягло глибоко на дні серця митця, пекло його душу, тому й виливалося на папір, як колись у геніального Кобзаря, “сумними рядами”. Усякчас давало про себе знати й те, що не завжди Гончарові було “з ким сісти, хліба з’їсти, промовить слово”. Того й брався за перо і виповідав наболіле у своїх записних книжках, яких у “домашньому архіві збереглося понад сто двадцять” [3, т. 1, с. 6]. Він ніколи не розлучався з ними, носив їх при собі в кишені піджака. У щоденниках є сотні неприємних, навіть іронічно-сатиричних одкровенень, але в них відсутні злоба, скептицизм, вони – “історичний згусток” людського життя, чорно-біла світлина пам’яті на культурному, політичному чи якомусь іншому тлі епохи. Аксіосфера діарійного дискурсу Олесея Гончара в найприкметніших і найважливіших своїх виявах не дисонує, а гармонує з тими оцінками людей і подій, які сьогодні ввійшли до активного обігу, навіть стали загально визнаними, позаяк позбавлені заангажованості, не виступають, як це велося століттями, ідеологічною зброєю, покликаною впорскувати через усі можливі канали в українську свідомість вірус меншовартості, уселяти дух малоросійства. Автор “Щоденників” назвав речі своїми іменами, дав об’єктивну, принципову, хоч частенько й круто замішану на гострому слові, характеристику і тим, кого за любов до України нещадно таврували, і тим, хто вчиняв розправу над борцями за волю, поповнював ряди псевдопатріотів, заступав шлях українському відродженню в різні історичні часи. Оцінна шкала Гончара корелює з правдою, яку беріг у своїй пам’яті наш народ, тримав її на своїх плечах, а не з імперськими стерео-

типами; тональності цієї шкали мінливі, як і саме буття, а не застигли, підігнані під ярлики радянського способу життя.

Погляди Олесея Терентійовича з роками мінялися, траплялося – до навпаки, як переінакшувалися події, які він переживав, і люди, з якими ділив шматок насущного та дрібку солі, яких застерігав від бід, яким довіряв, хоч нерідко й потерпав від цього. Досить проаналізувати нотатки, присвячені письменникам Тарасові Шевченку, Миколі Гоголю, Іванові Буніну, Іванові Багряному, Олександрові Довженку, Павлові Тичині, Юрієві Яновському, Остапові Вишні, Михайлові Шолохову, Ліні Костенко, Борисові Олійнику, Григорієві Тютюннику, Володимирові Яворівському, Степанові Пушику, ученим світового рівня Володимирові Вернадському, Юрієві Кондратюку, філософу Григорієві Сковороді, співакам Іванові Козловському, Ніні Матвієнко, скульпторові Галині Кальченко, радянським партійним і державним діячам Володимирові Леніну, Йосифові Сталіну, Лазареві Кагановичу, Петрові Постишеву, Панасові Любченку, Петрові Шелесту, Миколі Підгорному, Олексієві Ватченку, Володимирові Щербицькому, Леонідові Брежнєву, Федорові Моргуну, партійному й науковому діячеві Валентину Маланчукові, літературознавцю, критикові Миколі Шамоті, перекладачеві Миколі Мещерякову, Патріарху Мстиславові, аби пересвідчитися в послідовності поглядів і оцінок Гончара. Наведемо в хронологічній послідовності окремі нотатки, які утворюють ряди описових найменувань власної назви:

Шевченко Тарас Григорович – український письменник, основоположник нової української літератури і літературної мови – “саме можуть” (05.04.1976), “совість світу” (03.09.1981), “найлюдяніший із поетів” (02.05.1982), “весь із любові” (28.07.1983), “набожна людина, добрий християнин”, “ходив до церкви, молився, глибоко переживав момент причастя”, “геній в усьому своєму багатстві” (10.03.1990), “явище справді феноменальне, єдине у світі” (13.09.1990), “найбільший геній нації” (18.09.1990), “безпритульний геній” (11.01.1991), “пророк, рівний біблійним пророкам масштабністю своєї особистості, силою правдолюбства, силою пристрасності і величчю своїх гуманістичних прозріннь”, “батько нації” (09.03.1992), “в порівнянні з ним (Пушкіним. – М. С.) – титан, геній із геніїв” (26.04.1992), “великий поет” (27.06.1992), “поет, ніби самим небом дарований Україні”

(04.06.1993), “великий своєю непоступливістю й любов’ю до України” (14.05.1993), “той, кого сама нація обрала своїм пророком і чий геній рятував Україну і в часи найтяжчих криз” (15.09.1993), “це той, хто живе в кожному з нас”, “він – як сама душа нашого народу, відкрита до всіх людей”, “геніальний поет України” (20.03.1994), “для України – вічний орієнтир”, “духовний геній української нації” (09.03.1995);

Гоголь Микола Васильович – український і російський письменник – “скомороха в житті, незрівнянний геній у творчості” (18.09.1973), “по типу своєї нервово-психічної структури нагадує Тичину”, “суто український тип генія за всіма його достоїнствами й слабкостями” (05.04.1976), “цілком бароковий” (25.07.1976), “це ідеальний образ генія. Як Моцарт” (04.02.1977), “зацькований геній. Зацькований з усіх боків” (07.02.1977), “рівного йому не було й нема в усій російській літературі”, “справді богонатхненний художник” (08.02.1977), “ні з ким не зрівнянний” (13.09.1977), “безпритульний геній” (28.08.1978), “геній із геніїв”, “нема йому рівних в літературі XIX століття” “ввесь – із загадок” (16.08.1980), “воістину козацька натура” (02.04.1984), “геніальний фантазер із старшини вірнопідданої” (18.04.1985), “тендітна й нервова душа” (09.02.1987), “геній світового масштабу” (05.10.1988), “синтез двох культур... В російську культуру він приніс сонячний дух України, дух «Тараса Бульби», «Вечорів на хуторі...». А російське життя для нього було те, що відтворилося в «Ревізорі», «Мертвих душах»» (21.10.1988), “нащадок козацької старшини” (10.01.1989), “найбільший геній нації” (18.09.1990), “безпритульний геній”, “тонкий психолог” (11.01.1991), “для всіх великоросів був стовідсотковим «хохлою»” (14.07.1992), “глибокий патріот України”, “зрілий державний муж, чия пам’ять міцно береже свій козацький родовід”, “вигнанець, заложник імперії” (01.04.1994), “син того народу, якому імперія заборонила навіть розмовляти рідною мовою” (11.05.1995);

Бунін Іван Олексійович – російський письменник – “великий художник” (14.07.1992), “рафінований естет”, “виходець з аристократичного роду”, “геній художності. Один з найбільших і найвибагливіших художників XX століття”, “геніальний художник” (26.03.1988), “стриманий чоловік з легким «хохлацьким акцентом»”, “він – це не Ахматова, і не Паустовський, і не одеські бабеліанці, вічні наші нахлібники, до того ж не-

вдячні” (30.09.1989), “дворянин, естет, людина наскрізь російська”, “великий художник” (14.07.1992), “з росіян... найбільший письменник XX віку” (19.07.1992);

Багряний Іван (Дозов’ягін Іван Павлович) – український письменник – “великий своєю непоступливістю й любов’ю до України” (14.05.1993), “достойний великомученик України” (16.05.1993), “цільна натура” (24.09.1990), “вища Хвильового, вища багатьох”, “який життєлюб” (23.06.1991), “це справді великий набуток” (11.08.1993);

Довженко Олександр Петрович – український письменник і кінорежисер – “сивий і стрункий в свої 60 літ. Гарячий і владолюбний” (29.06.1950), “спокійний зовні, але внутрішньо... – ніколи”, “оповідач... незрівнянний”, художник, який “не реалізував, певне, й тисячної долі тих великих думок і образних запасів, що носить у собі, якими весь час... клекоче” (05.1953), “увесь із фрагментів, як Мікеланджело” (25.07.1955), “людина на голову вища інших, справді велика в думках своїх, в силі художнього бачення світу”, “художник-мислитель, художник-філософ, яких так мало в наш час”, “людина, яка ні перед ким не згиналась”, “людина-легенда”, “сіва, щедрий і добрий”, “володар думок і настроїв”, “ходячий вогонь”, “ходячий вулкан”, “полум’яний... горів тільки для творчості, для мистецтва, для краси”, “сила його духу була підкоряючою”, “природний благородний артистизм” (26.11.1956), “втілення краси людської” (11.10.1957), “один з найбільших мислителів сучасності” (20.07.1969), “сошницький несамовит”, “геній світового кінематографа” (06.02.1976), “цілком бароковий” (25.07.1976), “не вільний від царистських ілюзій”, “був мовби запрограмований на трагічне”, “мріяв про веселі фільми. І сам зрідка віддавався веселощам безоглядно” (27.01.1984), “трагічна постать” (07.09.1984; 18.04.1992), “чолом і поглядом – як античний мудрець”, “після Шевченка, Франка, Лесі... безперечно, одна з найтрагічніших постатей української культури”, “у долі його – доля самого народу” (27.10.1987), “дуже беззахисний” (18.04.1992), “великий своєю непоступливістю й любов’ю до України” (14.05.1993), “вродлива людина нації” (24.07.1993), “глибоко трагічна і глибоко суперечлива постать”, “український Мікеланджело”, “всебічно фантастично обдарована... людина”, “органічний антипод режиму”, “український інтелігент рідкісної обдарованості”, “вічний в’язень”, “заложник тоталітарного режиму”, “наш Великий

Майстер” (05.01.1994), “істинний геній, але геній більше в задумах, аніж у звершеннях. Звершитися йому не дозволив режим, а почасти й він сам себе зупиняв... Бо не хотів зігнати у таборах або зустріти смерть у сталінських катівнях десь на Луб’янці” (02.02.1994), “захисник народу”, “син України, мужній її син, оборонець” (04.09.1994), “людина дуже складна” (07.09.1994), “найбільший поет і мислитель екрана, що його дало світові слов’янство” (20.09.1994), “геній епохи” (26.09.1994), “наша найчистіша людина” (12.03.1995);

Тичина Павло Григорович – український поет, громадський діяч – “сам чутливий, як арфа” (14.01.1953), “великий національний поет, – може, найбільший після Шевченка”, “не страхополох... Титан духом” (19.10.1965), “Захід такого поета не мав, здається, аж до Лорки” (2.10.1970), “безмірно делікатний ... дитинно беззахисний ... внутрішньо ... був людиною мужньою” (11.12.1970), “скомороха в житті, незрівнянний геній у творчості” (18.09.1973), “найспівучіша пісня нашої літератури ХХ століття” (23.08.1975), “глибоко віруюча людина” (04.06.1977), “поет один з найближчих до Першотворця” (27.05.1979), “це той, кого люблять”, “це наша чистота, наша гордість перед світом, він невмирущий золотий гомін” (27.01.1980), “благородна, патріотична, всезахищаюча душа” (03.02.1981), “справді унікальний виквіт природи”, “поет планетарних масштабів, йому одному з перших землян дано було почути музику космічних оркестрів, почути й передати це загадкове людям, відтворити правічні тайнощі у своєму зоряному слові” (19.05.1982), “наш патріарх поезії” (02.10.1985), “не страполох... Заряд мужності є в ньому, в цьому крихкому, тендітному створінні. Титан духом” (19.10.1985), “людина рідкісної чистоти” (19.02.1987), “глибоко трагічна постать”, “чи не останній із Розстріляного Відродження, що зостався живий” (11.02.1991), “жертва нелюдської жахливої системи” (23.04.1991), “геній, якому відкрилось все жахіття й антилюдяність революції, безмір її жорстокості й кривавого розгулу, засліпленого ненавистю братовбивства”, “внутрішньо чесний і трагедійно чистий” (07.06.1991), “це весняне пробудження рідного краю”, “рідкісний, тим унікальний, що йому відкривалось предвічне”, “найбільший український поет ХХ віку”, “своєю суттю... найближче стоїть до генія Григорія Сковороди” (18.09.1992), “трагічна постать нашої культури” (17.12.1992), “неперевершений авторитет” (27.01.1993), “«переляканий»

геній” (28.02.1993), “вродлива людина нації” (24.07.1993), “хвора зацькована людина, поет глибоко нещасний, з травмованою тонкою психікою” (08.10.1993), “наша найчистіша людина” (12.03.1995);

Яновський Юрій Іванович – український письменник – “талант, рідкісний у своїй красі” (25.02.1954), “майстер з Божої ласки, компаніївський козацький нащадок” (14.12.1970), “людина на рідкість послідовна, людина алмазної творчості” (08.11.1981), “тихий та сумирний у своїх сивих літах” (29.11.1981), “людина рідкісної чистоти” (19.02.1987), “вродлива людина нації” (24.07.1993), “наша найчистіша людина” (12.03.1995);

Матвієнко Ніна Митрофанівна – українська співачка – “сріблястий ангельський голос”, “схожа на пташку з тропіків. Українське колібрі” (07.06.1977), “першокласна драматична актриса – безмежно щира, правдива, емоційна”, “дочка Заньковецької”, “талант, що од Бога” (11.01.1981), “наш маленький геній”, “чудо Полісся” (23.03.1994);

Каганович Лазар Мойсейович – радянський партійний і державний діяч, організатор масових репресій у 1930–1940-х рр. – “кат нашого народу” (07.07.1988);

Постішев Павло Петрович – радянський партійний і державний діяч – “кат нашого народу” (21.03.1974; 07.07.1988), “типовий переродженець, той, хто почавши участю в революційному русі, стає потім катом і руйначем, маніакальною постаттю” (15.08.1981), “руйнач... проклятий у віках”, “втілення зла для всіх прийдешніх, допоки й житимуть люди” (24.04.1985), “доморощений герострат”, “скажений вовк історії” (06.07.1989), “сталінський гауляйтер” (30.10.1993);

Ватченко Олексій Федосійович – радянський партійний і державний діяч – “дніпропетровський юшкоїд (200 кг живої ваги!)”, “обжера, сквернослов, батькопродавець”, “дніпропетровський обжора” (29.03.1968), “дніпропетровський унтер” (07.06.1968), “розгодований, заплилий жиром мандарин”, “розбухлий від безконтролю образ Володьки Лободи” (26.01.1969), “дніпропетровський сатрап” (04.11.1969), “дніпропетровське Мао” (01.03.1971), “дніпропетровський вовкодав” (26.11.1971), “дніпропетровський юшкоїд” (06.12.1971), “жертва часу, обставин, ситуації” (29.01.1978), “головний цькувач «Собору»”, “дніпропетровський бос” (29.04.1978), “дніпропетровський держиморда” (11.11.1982), “алігатор”, “гонитель «Собору»” (22.04.1988), (22.11.1984), “теперішній роздавач”, “ремісник

всевладного нео-Потьомкіна” (23.11.1984), “дніпропетровський мафіозі” (28.07.1988), “бандюга тупорилий” (04.08.1989);

Щербицький Володимир Васильович – радянський партійний і державний діяч – “заздрісник і лицемір” (11.12.1969), “великий заготовач”, “перший нищитель мови”, який “з садистською послідовністю виганяє українську мову з усіх нарад, установ, вузів, із радіо; в школі за русифікацію встановив учителям надбавку в 15 крб., чи то б пак 30 срібляників”, “потовчений Хрущовим... нещасний” (06.02.1986), “махровий русифікатор, нищитель українських шкіл... з чорної породи валуєвих” (16.11.1986), “головний хан, найлютіший переслідувач мови” (14.08.1987), “найперший дресирувальник” (28.11.1988), “головний мафіозі”, “гірший за Кагановича” (03.01.1989), “верховний холуй” (30.04.1989), “наш «самий-самий»” (31.10.1989), “найзапекліший сталініст”, “18 років сидів на шиї народу, впившись у нього своїми нещадними пазурами” (10.11.1989), “найжорстокіший кат української культури. Найзапопадливіший русифікатор, нищитель нашої мови, розмахом злодіянь перевершив і Меншикова, і Кагановича. Меншиков по коліна бродив в українській крові, влаштовував різанину в Батурині, а цей усю Україну душив напівпотай, з блудною усмішечкою всевладного садиста” (21.09.1989), “верховний, з поглядом смершовця, русифікатор”, “жорстокий нищитель України”, “майстер інтриги... потайний” (20.12.1990), “незрівнянний єзуїт” (24.01.1992), “кат нашої культури, мучитель” (04.02.1992), “душитель культури свого народу”, “великий заготовач імперії”, “трагічна постать” (15.01.1994);

Моргун Федір Трохимович – радянський партійний і державний діяч, український письменник – “перший секретар Полтавського обкому”, “творча натура. Міг би бути першокласним письменником” (24.06.1981), “найсильніший претендент на українську булаву” (11.03.1988), “жертва імперської жорстокої системи” (16.08.1990), “талановита людина”, яка “могла б зробити чимало доброго для України” (06.05.1991), “полтавський меценат” (18.05.1991);

Патріарх Мстислав (у миру – Скрипник Степан Іванович) – український церковний діяч, патріарх – “перший патріарх Української автокефальної православної церкви”, “земляк, полтавець”, “син рідної сестри Симона Петлюри Маріяни” (21.10.1990), “патріарх автокефальної церкви” (30.11.1990), “щи-

рий, дотепний, голова ясна” (03.08.1991), “людина такого життя, людина легендарна”, “старий орел” (12.08.1991), “людина рідкісна” (18.10.1992), “великий наш патріарх” (02.07.1995), “вірний син нації” (14.06.1999).

Знайомство із записами, у яких фігурують письменник і державний діяч Володимир Винниченко, майстри художнього слова Микола Хвильовий, Олександр Корнійчук, Василь Земляк, Юрій Смолич, Микола Бажан, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, літературознавець Іван Дзюба, правозахисник Євген Сверстюк, дає підстави твердити, що автор “Щоденників” міг змінювати гнів на милість і милість на гнів, якщо в житті людей відбувалися позитивні або негативні зрушення. Ось деякі з нотаток, представлені рядами описових номінацій:

Винниченко Володимир Кирилович – український письменник і державний діяч – “творець художніх шедеврів”, “політик... невдалий” (19.04.1992);

Корнійчук Олександр Євдокимович – український письменник – “політичний авантюрист і фігляр” (22.03.1966), “кар’єрист та інтриган” (26.03.1966), “для своєї доби винятково характерна постать... поєднались в ньому і талант комедіографа, і життєве завзяття, дар інтуїції й акробатська спритність, веселий кон’юнктуризм і буйне епікурейство, спалахи щирості й майже авантюрицький розмах... не дуже освічений, він став діячем міжнародного класу” (14.05.1972), “постать... значно складніша, ніж здається на перший погляд” (07.02.1985);

Смолич Юрій Корнійович – український письменник – “старий провокатор” (22.04.1971), “Іудушка Головльов”, “людина, яка, вимазавшись в багні, неодмінно хоче, щоб бруд впав і на інших” (02.03.1972), “людина з Феофанії” (10.02.1973), “бував усяким, та все ж була в ньому інтелігентність” (27.08.1976), “зовнішньо стриманий і навіть сухуватий”, “людина емоційна і...ранима” (05.09.1976);

Коротич Віталій Олексійович – український письменник – “наш «тихий американець»”, “зажерливий в своїх апетитах міщанин”, “письменник освічений, інтелігентний” (05.06.1982), “вертлявий наш землячок” (25.11.1983), “соцреалист в штатском” (09.10.1988), “колишній... приятель, медовустий шанувальник” (Олеся Гончара. – М. С.), “дезертир із Чорнобиля”, “лакузник, пройдисвіт”, “сучасний Іудушка Головльов з його масною усмішечкою” (10.01.1988), “чорнобильський дезертир” (16.01.1988), “брудний

наклепник, запроданець і кар'єрист" (29.01.1988), "літературний кар'єрист й розтлінний пройди-світ", "крикун і демагог" (10.01.1989), "«афон-ський пройдисвіт»" (25.11.1991), "міжнародний авантюрист" (12.07.1992), "політичний труп", "отруйне зілля", "ще один покруч чи то пак між-народного класу провокатор" (07.04.1994);

Дзюба Іван Михайлович – україн-ський літературознавець, критик – "інтели-гент, спокійний, розумний", "лицар, людина незламна духом" (02.03.1972), "сумнівний в'язень" (27.12.1982), "суперінтелектуаль-ний" (30.06.1993), "безпорадний «крис-талл»", "слухняний, зручний для своїх босів" (19.07.1993);

Сверстюк Євген Олександрович – укра-їнський критик, правозахисник – "інтелігент-на розсудлива людина", "який фанат, просто сучасний Аввакум", "порядна, розумна лю-дина" (12.12.1993), "найглибший мислитель" (29.01.1993), "світлий розум" (26.04.1994).

Дешевої розплати, надуманих закидів, необґрунтованих звинувачень, нав'язливих напоумлень у щоденниках годі шукати. Олесь Терентійович здатен угамувати свою горди-ню, коли навласновіч бачить, що добро пе-ремагає зло, незалежно від того, хто перед ним: учорашній друг, який скривдив когось чи з умислом обрав лиху стежу, або колиш-ній неприятель, ворог, який усвідомив свою провину, очистив себе від скверни, щиро спо-кутав минулі гріхи. Життєве кредо непере-бутнього Гончара просте, старе як світ і на всі віки: "Моя філософія – роби *людям* до-бро" (14.06.1996). Наука ця, зізнається, як на сповіді, "Апостол України" (02.07.1995), від бабусі – і до останнього подиху. Чого вчила Єфросинія Євтихіївна свого любимого ону-ка – завжди з ним. "Правда її, – покличемося на щоденниковий запис від 31 березня 1991 року, – за всіх! Були блукання, були заблу-дження: каюсь! Але ж світлий Великдень за-вжди був у моїй душі". З невичерпних джерел цієї душі він переселився в душі мільйонів лю-дей, які виховуються на творчості письмен-ника Гончара, які з незрадливою любов'ю й

жагучим інтересом читають його щоденники, углиблюються аж до дна в багатомнний про-стір його духовності. "Пам'ять перуть з відбі-лювачами", – сказав якимось афорист Геннадій Малків. Олесеві Терентійовичу відбілювачі не потрібні: він завершив свій земний шлях достойно, чесно і правдиво виклав усесвіт усього пізнаного та осмисленого в діарійних нотатках. Твердження щойно цитованого ро-сійського сатирика Малкіна: "Перед тим, як стати легендою, треба встигнути її скласти" – не про нашого Олесь Гончара, бо ж він без нічийної підтримки, без ніякого самоуслав-лення перетворився на людину-легенду, лю-дину-взірець, совість української нації – "по-вноцінної, духовно багатої, нічим не гіршої за інших європейців" (31.01.1991), "безмежно талановитої" (25.10.1994).

Література

1. Великий українець: Матеріали з жит-тя та діяльності М. С. Грушевського / Упор. А. П. Демиденко. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.
2. Гончар Олесь. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження / О. Т. Гончар. – К.: Рад. письменник, 1991. – 382 с.
3. Гончар Олесь: Щоденники: У 3-х т. / О. Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. ма-теріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2008. – Т. 1. – 456 с.; Т. 2. – 608 с.; Т. 3. – 648 с.
4. Пепа Вадим. Омита сльозою історія / В. Пепа // Літературна Україна: Газета письмен-ників України. – 2011. – 28 липня. – С. 12.
5. Степаненко Микола. Духовний посил Олесь Гончара (за матеріалами "Щоденників" письменника) / М. І. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2009. – 60 с.
6. Степаненко Микола. Літературний про-стір "Щоденників" Олесь Гончара: Монографія / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2010. – 528 с.
7. Степаненко Микола. Публіцистична спад-щина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми): Монографія / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2008. – 396 с.